

Skilda världar

Konsten att byta klass utan att gå vilse

Vi pratar sällan om klass. Men vår bakgrund och sociala hemvist präglar oss stort. Vilsenheten i samband med en klassresa kan vara total. Genom större medvetenhet kan du lära dig hantera olika världar.

Minns du filmscenen i *Pretty Woman* med Julia Roberts som prostituerad på lyxrestaurang? Före fina middagen får hon en grundlig lektion i bordsskick. Världsvane kavaljeren, spelad av Richard Gere, kan reglerna sedan barnsben. Han tillhör en annan värld.

Exemplet visar övertydligt hur klasstillhörighet kan orsaka antingen förvirring eller försprång. I andra sammanhang kan det handla om

- att sitta tyst och förlägen eller att delta i fikarastens diskussion om en konstutställning,
- att automatiskt underordna sig eller att självklart ta plats – på jobbet, bland vännerna, hos läkaren eller i affären,
- att dra ett kul men halvslipprigt skämt i middagssällskapet och få glada skratt eller förlägna blickar och mummel om "opassande" tillbaka,
- att skämmas för sina föräldrar och gamla vänner (och skämmas för att man skäms) eller droppa namn på släkt och vänner så ofta man kan.

Språket avslöjar din klasstillhörighet

Listan kan göras oändlig. Klassmarkörer handlar bland annat om språk, umgängesformer, samtalsämnen, smak och kulturellt kapital. Den som kommer från bildad över- eller medelklass har oftast med sig traditionell vett och etikett, åsikter, konsten att konversera, självkänsla och kulturell bildning från uppväxten. Man tycker sig också veta vad "god smak" är.

I arbetarklass och hem helt utan studievana råder en annan ordning. Förutom att ett akademiskt förhållningssätt, "finkultur" och belevade diskussioner brukar vara främmande inslag råder oftast jantelagen. "Tro inte att du är någon, gör dig inte märkvärdig och, framför allt, visa inte upp dig, det är ett vi som gäller, inte ett du!" Så skriver idéhistorikern och klassresenären Ronny Ambjörnsson om arbetarklassidealet han upplevde under sin uppväxt. I bildad medelklass ser han idealet som det motsatta – utmärk dig!

Du som trotsar Jante, tar dig till högskolan, klarar studierna och hamnar i en ny bildad miljö med en ny typ av vänner, jobb och intressen gör en omvälvande klassresa. Men resan är ofta smärtsam. Synen på dig själv stämmer plötsligt inte. Vem är jag? Vilken värld tillhör jag? Förräder jag mitt ursprung när jag anammar den nya världen? Och hur ska jag bete mig i den nya?

Sociologen Mats Trondman har intervjuat sexton arbetarklassbarn på väg till och i högskolan. Alla tycker att språket varit viktigast för deras utveckling. Men också största källan till frustration. Det akademiska språket och det abstrakta tänkandet är en helt ny värld. Under uppväxten förekom inga diskussioner i hemmet och när man pratade handlade det om "ofarliga saker som väder och vind."

– Att tillägna sig den nya världen handlar i stor utsträckning om att tillägna sig dess språk, menar Trondman.

Studien visar dock att klassresenärer är osäkrare inför miljön och människorna i den nya världen än inför studierna. Du kan känna dig socialt och kulturellt

handikappad när du inte kan de borgerligt traditionella ritualerna vid studentmiddagarna och kanske är van vid andra hälsningsfraser, klädkoder och samtalsämnen.

Medelklassen avgör vad som är god smak

– Våldigt mycket psykisk energi går åt till att fundera på vad som är rätt och fel. Det är svårt att komma till sin rätt då, säger PS psykolog Villemo Rantzén.

Du som inte förstår umgängesformerna kan känna dig utanför, obildad, klumplig och bete dig stelt och underligt. Kanske ger du ständigt akt på omgivningens signaler, intar positioner och spelar roller, förhåller dig i stället för att bara vara.

– Svag självkänsla påverkar varje del av personligheten och samspelet människor emellan. Självförtroende hänger ihop med självkänedom. Satsa på terapi, tycker Villemo Rantzén.

Knappast något är så klassrelaterat som smak. Den franske sociologen Pierre Bourdieu menar att smaken är det som utgör den starkaste barriären mellan samhällsklasserna. Och det är den kulturellt bildade medelklassens smak som gäller. På kultursidor, i inredningsmagasin och vid middagskonversationer lyfts ”rätt” smak fram och bekräftas. Läraren och journalisten Niklas Näsander har tittat närmare på smak som klassmarkörer i oktobernumret av Ordfront magasin:

– Att gå på konstmuseer, läsa kultursidor och modern lyrik räknas av medelklassen som fint. Det fina kommer sig just av vanligt folks ointresse för dessa aktiviteter. I Frankrike har Bourdieu gjort stora sociologiska undersökningar om det här. Tillfrågade vilket som är vackrast, en solnedgång eller en barkbit, väljer arbetarklassen solnedgången och medelklassen barkbiten – ett lustigt mått på hur djupt skräcken sitter hos den senare gruppen att verka banal.

– Den goda smaken konstitueras av en liten inflytelserik grupps definition av vad som är trendriktigt och inne. Definitionen sprids sedan ut i kulturen som en likare för den bildade över- och medelklassen att bygga sin identitet kring. Och omvänt skapar det osäkerhet hos dem som står utanför.

– Kulturkonsumtion är ett av de viktigaste sätten att visa vilken klass man tillhör – betydelsefullare än pengarna i plånboken. Tänk bara på med vilket förakt den möts som genom eget arbete blivit rik men som inte tillägnat sig överklassens föreställning om god smak.

Mycket tid brukar också gå åt till att försöka fylla kunskapsluckor. Känedom och åsikter om klassisk musik, teater, konst, design och klassisk litteratur behöver erövrats. Klassresenärerna i Mats Trondmans bok vittnar dessutom om att det inte räcker att berätta vad en bok handlar om, vad ett konstverk föreställer eller om en film är bra eller dålig. I den kulturella världen ska du helst kunna författarens/konstnärens/regissörens namn, bakgrund och utveckling och veta vad de ”egentligen vill säga eller inte säga” med sitt verk.

Även för dig som lär dig de nya koderna och skaffar ”rätt” kunskaper kan känslan av att vara ensam bland andra kvarstå. Kanske känner du dig aldrig riktigt hemma någonstans.

– Att låtsas blev med åren en andra natur och jag kan ibland undra över var min första är, beskriver Ronny Ambjörnsson känslan.

Frågorna som ställs kan fylla många dagboksblad. Vem fick mig att skämmas över att lyssna på Thorleifs? Vem fick mig att frivilligt gå på en Matisse-utställning på museet? Vem fick mig att tycka att det inte är okej att läsa Marianne Fredriksson utan hellre Maj-Gull Axelsson?

Mest frustrerande kan vara att besöka den gamla världen. Du har förändrats men blir antingen bemött som den du en gång var eller som en kuf. Eller kanske som någon som är lite förmer. Du kan också få en känsla av att du svikit dina egna, som om du önskat dig bort från ditt ursprung.

– När klassresenären på olika sätt försöker närma sig, berätta och tydliggöra sig inför människorna i ursprungsmiljön och möts med tystnad, ointresse (eller kanske egentligen oförmåga) och ifrågasättande framstår det som omöjligt att någonsin kunna nå fram, konstaterar Mats Trondman.

Problem med bröllopfesten

Ett problem i samband med detta rör par där ena parten är klassresenär och den andra bildad över- eller medelklass.

– Det finns många som upplever det som ett stort problem att gifta sig på grund av sociala olikheter. De vet helt enkelt inte hur de ska ha bröllopfesten..., säger Villemo Rantzén.

I förhållanden där bara ena parten utbildar sig och gör en klassresa brukar det knaka i fogarna och leda till skilda vägar. Den som utvecklats vill ofta ha ut ett intellektuellt utbyte som partnern inte kan ge. Lösningen är att utbilda sig båda två.

Inte någon av de klassresenärer som Mats Trondman intervjuat ångrar sin klassresa. De har mognat och fått bättre självförtroende, självkänedom och förståelse för andra människor.

– Den intellektuella förmågan att förstå genomlyser resenärernas förhållande till ursprunget och räddar förmodligen dem från att betala ett alltför högt existentiellt pris för sin klassresa, tror Trondman.

Alla upplever dock att livet delats upp i två världar. Det gäller att försöka se det som en tillgång i mötet med olika människor och miljöer i vardags- och yrkeslivet. Mats Trondman påpekar att lärare, chefer, journalister och alla andra som har med många olika slags människor att göra i sitt yrkesliv ofta tycker att kollegor utan de här olika klasserfarenheterna har brister. I stället för att ha två språk så har de bara ett och saknar därmed konsten "att tala med bönder på bönders vis och med de lärde på latin".

Text: Jeanette Neij

Så många påbörjar klassresan

Andelen högskolenybörjare med arbetarbakgrund var 26 procent läsåret 2000/2001. I befolkningen i motsvarande åldrar har 37 procent arbetarklassbakgrund. Lägst andel studenter med arbetarbakgrund har Handelshögskolan i Stockholm – 4,5 procent av de nya studenterna 2000/2001. Studenter ur arbetarklass väljer oftare kortare utbildningar, som högskoleingenjörsutbildning, lärarutbildning och sjuksköterskeutbildning, än långa utbildningar som leder till högavlönade statusyrken som läkare, jurist och civilingenjör.

Källa: Högskoleverket

Kulturjournalisten Anneli Jordahl om att vara klassresenär: "Man svävar runt som en egen planet"

– Chateaubriand, favoritmat sedan barndomen, rödvin därtill.

Förlagschefen på Norstedts besvarar frågan om favoritmat och -dryck i Dagens Nyheters gratulationsartikel på 50-årsdagen. Anneli Jordahl, 43-årig kulturjournalist i Stockholm med universitetsexamen och författarskap i bagaget, ler när hon nämner exemplet.

– Så avslöjar man tydligt sitt ursprung, säger hon.

Själv åt hon falukorv, köttbullar och vid fest grillad kyckling. Mamma jobbade i storkök och pappa var elektriker. Uppväxten i Skåne och Dalarna skedde i utpräglad arbetarklass. I hemmet rådde sparsamhet, skötsamhet och försiktighet. Analytiska diskussioner förekom inte och högre studier var något helt främmande.

I skolan mötte Anneli en annan värld. På gymnasiet blandades arbetarbarnen i Trelleborg med medel- och överklassbarn från Höllviken, Skanör och Falsterbo.

– Jag ville vara med dem och bli accepterad. Men det var genant att vara den på skolgården som aldrig reste utomlands och aldrig hade märkeskläder. Och jag var helt ovetande om vissa saker som klädkoder och hälsningsfraser. Jag visste heller inte ett skit om golf.

Kunskapsluckor som inte går att fylla

I dag hör Anneli Jordahl hemma i en kulturellt bevandrad medelklass, men vägen dit har varit full av tvivel. Svårast var att tillägna sig det abstrakta språket och tänkandet i den akademiska världen. Anneli Jordahl kan fortfarande, trots tre och ett halvt års universitetsstudier, ha svårt att ta in detta språk.

– Kommer man från en värld där man inte diskuterar eller argumenterar så är det akademiska förhållningssättet svårt att ta till sig när det blir alltför teoretiserande. Det var inte förrän jag var äldre som jag förstod att det inte berodde på att jag var mindre intelligent utan på att andra hade ett enormt försprång, säger hon.

Resan bort från ursprunget och föräldrarna innebar också problem.

– Det uppstår ett avstånd som man måste ta itu med. Det var hemskt när föräldrarna upplevde att jag skämdes för dem. Det krävdes till slut terapeutisk hjälp för att reda ut vad som gått i baklås.

Fast terapin satt långt inne. Det är inte arbetarklassigt att betala över 500 kronor i timmen för att bara prata om sig själv.

Även i den nya världen fanns många källor till frustration. Visst kan man lära sig etiketten att inte dricka av vinet förrän värden skålat, ta av sina pråliga smycken som medelklassen rynkar på näsan åt och börja titta på dokumentärer i stället för dokusåpor. Men, det finns kunskapsluckor som inte är lätta att fylla.

Betalar tacksamt av sina studieskulder

”I mitt yrke bör man vara hyggligt kulturellt orienterad, som det så torrt heter. Det kan bli ett hårt arbete när man aldrig gick med föräldrarna på Moderna museet och fick se Rauschenbergs get. Man tror länge att Cadillac är en elegantare bil än Limousine. Man tror att en fars på en privatteater är lika finkulturell som Ibsen på Dramaten. Man tror att Sigge Stark skriver i samma liga som Moa Martinson”, skriver Anneli Jordahl i sin bok *Klassresan – är du fin nog?*

I dag gör det ingenting längre om hon beslås med okunskap i allmänkulturell bildning. Hon tycker också att det finns viktigare saker i livet än att kunna smälta in på ett kulturkalas.

– Det jobbiga psykologiskt är att mötas med oförstånd. Någon som inte har den här erfarenheten vet inte vad det innebär och kan ibland förneka klasskillnaderna. Ensamheten då är svår att tackla, säger hon.

Men klassresan har ändå gett Anneli Jordahl självförtroende och större tolerans inför människor som betar sig annorlunda. Och det är en enorm tillgång att som journalist kunna röra sig mellan skilda världar och förstå ganska subtila saker som tyder på klasstillhörighet.

Förhållningssätt i medelklassen som hon inte vill anamma handlar om att i hemlighet håna "taskig smak" hos vänner med annan bakgrund, behandla städerskan på kontoret eller snabbköpskassörskan som luft och att tänka statusfixerat. Självklart gäller det inte alla, men tendensen finns där.

Hon tycker också att medelklasskollegorna i journalistbranschen inte alltid känner samma glädje som hon för sitt jobb.

– De ser det inte som särskilt märkvärdigt och gnäller för att de ska betala tillbaka studielånet.

Själv är hon en uppkomling som med stor tacksamhet betalar av studieskulderna.

– Det är hemskt att man ska känna sig så förbannat tacksam, men det gör jag.

Text: Jeanette Neij

Fotnot: **chateaubriand** [sjatåbriang] (fr) relativt tjock skiva stekt el halstrad oxfilé.

Källa: Norstedts uppslagsbok

Rannsaka din egen klassuppfattning

Anneli Jordahls råd till den som vill förstå klassreseproblematiken är:

- Skaffa dig vänner och samtalspartner i samma läge.
- Var inte rädd för att erkänna din klassosäkerhet.
- Om du kommer från bildad medel- eller överklass – rannsaka din egen klassuppfattning. Särskilt viktigt om du är lärare, läkare, terapeut, journalist eller på annat sätt jobbar med människor med olika bakgrund.

Bli vän med dina brister

PS psykolog Villemo Rantzén funderar kring hur du som är klassresenär kan underlätta din situation.

- Gå i tankarna igenom barndomsupplevelser och se hur bilden av dig då stämmer med den du är i dag. Ofta har man kvar gamla bilder och sitter fast i gamla mönster och roller man tidigare tilldelats. Du har kanske andra åsikter i dag och framför allt egna.
- Ta ansvar för ditt eget liv och dina handlingar. Tala sanning. Om du känner dig osäker – fråga.
- Skyll inte på andra, på din taskiga barndom eller på omgivningen. Se till att du utvecklas i stället och bli vän med dina fel och brister.
- Våga vara någon du trott att du inte kunde vara och våga göra något du inte trott att du kunde göra.
- Skaffa de redskap som krävs för att du ska kunna hantera den värld du hamnat i. Lär dig koderna som tillämpas i en ny miljö så känner du dig säkert friare. Men de behöver inte alltid följas.
- Sluta oroa dig för vad omgivningen tycker. Flytta fokus från vad andra tycker till vad du själv tycker.
- Bryt med konvensansen. Våga vara annorlunda så blir det säkert roligare. Starka människor behöver inte synas som tillhörande en klass. De kan själva ge sig ett

regelverk som de omprövar i takt med att de får nya erfarenheter. Att slaviskt följa "regler" är tecken på osäkerhet. I de flesta sammanhang finns inget rätt eller fel. Känner du för det så använd papptallrikar i stället för fina porslinet – låt inte formen bli viktigare än innehållet.

Läs mer om klassresenärer

Anneli Jordahls *Klass – är du fin nog?* (Atlas) är en kombinerad intervju- och essäbok om klass som kom ut våren 2003. Den skildrar hennes egen klassresa och återger samtal med överklasskillen som önskade att han var arbetare, arbetargrabben som blev klassresenär och ett samtal med Jordahls egen mor.

En milstolpe i forskningen kring klassresenärer är sociologiprofessorn Mats Trondmans avhandling från 1993: *Bilden av en klassresa. Sexton arbetarklassbarn på väg till och i högskolan* (Carlssons Bokförlag). Avhandlingen är omfattande men väl värd sin läsning för den som söker igenkänning eller den som vill öka förståelsen för klassresenärens situation. Boken visar de stora kulturella skillnader som finns mellan arbetarklassen och den medelklasskultur som dominerar högskolan.

Idéhistorikern Ronny Ambjörnsson kom 1996 med den korta självbiografin *Mitt förnamn är Ronny* (Bonnier Alba Essä). Den skildrar på ett personligt sätt hans resa som börjar i Göteborgs arbetarklass och slutar med professorsinstallation i Umeå, men kan också läsas som en bok om klassamhällets problematik.

Journalisten Alexandra Pascalidou *Bortom mammas gata* (Atlas) från 2001 handlar om hennes resa som invandrad arbetarklass.

Artiklarna får inte publiceras eller kopieras, vare sig helt eller delvis, utan författarens tillstånd.